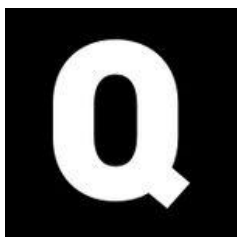

Magyar kommunikációkutató: az open access nem az ingyen kánaán

QUBIT.HU

Ezen a héten a Qubit több cikkben foglalkozott azzal, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) tárgyalóbizottsága – miután hónapokig nem tudott a kiadóval megegyezni – lemondta az Elsevier ScienceDirect, Scopus és SciVal szolgáltatásait. Az adatbázisok jelenleg az ország összes intézményéből elérhetetlenek. Az események több szereplőjét is megszólaltató cikkünkben Demeter Márton kommunikációkutató kemény hangon bírálta az EISZ döntését, míg más kutatók épp hogy üdvözölték az egyébként korántsem egyedülálló magyar fellépést. Az alábbiakban Demeter Márton arra vállalkozik, hogy – mint mondja, néhány félreértést tisztázva –, ismertesse, miért tartja helytelennek az EISZ döntését és pontosan hogyan is festenek a különféle tudományos publikálási lehetőségek.

Az EISZ rendkívül ügyes retorikával az open access (OA), vagyis a tudományos publikációk szabad felhasználásáért lobbizó mozgalom nagyközönség számára könnyedén elfogadható romantikus keretbe ágyazta a döntését, miszerint elvágólagosan leválik az Elsevier komplex szolgáltatáscsomagjáról. Valójában azonban kétféle (vagy inkább háromféle) szolgáltatásról van szó, melyek közül csak az egyik, az Elsevier-féle lapokban megjelent publikációk adatbázisaként funkcionáló ScienceDirect érinti az OA tematikáját. Ezzel szemben mind a Scopus, mind a SciVal olyan elemző szoftverek, amelyekkel egészen más kiadók lapjait, cikkeit és szerzőit (is) elemezzük.

Utóbbi szolgáltatások az úgynevezett kemény, vagyis a természettudományok képviselőit kevésbé érdeklik, a társadalomtudományok művelői számára viszont rendkívül hasznosak, bizonyos területeken, például a kommunikációkutatásban pedig egyenesen elengedhetetlenek. Ezt máshol nyilvánvalóan értik, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy a sokat hivatkozott német egyetemek, noha ScienceDirect hozzáférésüket lemondták, a Scopuson fent maradtak, tudásmetriai adatbázis a német közkönyvtárakban is a mai napig elérhető. Olyannyira, hogy nekem magamnak is javasolták, ahhoz, hogy tovább használhassam a Scopust, nem kell mást tennem, mint hamis lakcímmel beiratkozni egy német könyvtárba.

Ha a Scopus és a Scival elérhető maradna, okafogyottá válna mind az orosz torrentoldalakra, mind az Elseviernél kiadott folyóiratokra elő nem fizető országokra hivatkozni. Ez esetben arra az informális logikában szalmabáb-érvelésnek hívott jelenségre sem lenne szükség, amely mentén az eredeti problémafelvetést annak érdekében változtatgatják, hogy jól hangzó szabadságharcos retorikával védelmezzenek valamit, amit senki nem támadott.

A tudományos publikációk kiadása az egész világszintű problémája

Az ekként felmerült, elsősorban az OA-szel kapcsolatos problémák véleményem szerint olyan fontosak, hogy azokról érdemes többször is beszélni. Az OA (és az egész publikációs cirkusz) egy hatalmas és rendkívül bonyolult rendszer része, melyet nyugodtan nevezhetünk akár globális vagy transznacionális akadémiai világrendszernek is. Mindez ráadásul legalább az 1960-as évek óta képezi szisztematikus tudományközi elemzések tárgyát.

Ebben a rendszerben a kiadók és a folyóiratok más, legalább ennyire fontos piaci és rendszer szintű szereplőkkel együtt mozognak. Ide tartoznak mindenekelőtt a könnyen beazonosítható ágensek: az egyetemek és kutatóintézetek, a kuta-

tók és oktatók, a diákok, az adminisztratív dolgozók, de ide tartoznak az olyan kapuőr funkcióban dolgozó ágensek is mint a szerkesztők, szerkesztőségi munkatársak, lektorok, HR-esek, ösztöndíj bizottságok, satöbbi. Vannak aztán ezeknél absztraktabb, ám legalább ennyire nagyhatalmú tényezők is a rendszerben, úgy is, mint a globális nyelv, a globális akadémiai diskurzus és retorikai forma, az elfogadott irodalmi sztenderdek mint például az APA, az ASA vagy a Chicago Manual. A transznacionális akadémiai szférát egymással kölcsönösen alakító és befolyásoló szereplőket ebben a tanulmányban ismertettem részletesen.

A szélesebb közönség, teljesen természetes módon, szívesen támogat olyan szimpatikus, ám némiképp leegyszerűsített narratívákat, miszerint a csúnya kapitalista Elsevier elszedi a pénzt, míg a jószágos OA, Ludas Matyi módjára tanítja mósresre döbrögi uraságot. Csakhogy az akadémiai egyenlőtlenségeket sokkal nagyobb arányban okozza a nemzetközi kutatási pénzek egyenlőtlen és torz elosztása, vagy az elit diplomák felülértékelése, amivel együtt jár az elit intézmények, vagyis a nemzetközi elit, mint társadalmi osztály kiemelkedése.

Hasonlóképpen sokat nyom a latban a szerkesztőbizottságok torz összetétele és a humán erőforrás menedzsment globális, déllel szembeni kolonizációs gyakorlata. Nem szólva arról, hogy az úgynevezett Máté effektusnak megfelelően a szakfolyóiratok elfogultak az elit egyetemről érkező cikkek iránt.

Valakit mindenképp fejnek, avagy az „ingyenes” kiadás modelljei

Az OA-mozgalomnak egyébként nemcsak hogy jómagam is elkötelezett híve vagyok, de nyolcadik éve jegyzek társalapító főszerkesztőként egy regionális viszonylatban rendkívül sikeres OA folyóiratot. Azt azonban hozzáértésem okán is érdemesnek tartom megjegyezni, hogy az OA nem az ingyen kánaán, ahogy azt sokan szeretik beállítani. A publikálásnak ez a formája többnyire annyit tesz, hogy a folyóirat finanszírozási költségeit az olvasó oldaláról átteszi a szerzői oldalra.

Miközben az elmúlt napokban sokan, tévesen, nyilatkoztak úgy, hogy a klasszikus kiadók „megfejjik” a szerzőket is, valójában ennek épp az ellenkezője igaz. A Qubiten is szívszorító fohászokkal éltetett PLOS esetében ez a díj például 450 000 Ft és 846 000 forint között mozog. Cikkenként. Ezt nevezi a szakirodalom klasszikus vagy arany OA-

modellnek. Az árakat ismerve nemigen férhet kétség ahhoz, hogy ez éppolyan üzleti modell, mint a klasszikus kiadói, még ha a költségek mást terhelnek is.

Az arany OS-modellekről elmondható továbbá, hogy sokkal inkább sújtják a szegényebb régiók kutatóit, mint a gazdagabb országok eleve is kivételezett helyzetű akadémiai embereit. Ezzel tovább növelik a globális egyenlőtlenségeket, ráadásul nemcsak világrégiók, de társadalmi osztályok szerint is. Jellemző, például a PLOS kiadói gyakorlatára is, hogy – ezeket az igazságtalanságokat ki egyenlítő –, a szegényebb régiókban kutatók számára kedvezményes árakat kalkulálnak. Más, korántsem mellékes kérdés azonban, hogy a régiók szerinti besorolásban Magyarország, mint uniós tagállam, nem a kedvezményezett országok körét bővíti. Az pedig senkit nem érhet meglepetésként, hogy sem a GDP, sem a hazai kutatói bérek meg sem közelítik a nyugat-európai országokban általánosnak mondhatót. „Szegényebb régióknak” viszont olyan fejlődő országok számítanak, mint Csád vagy Nigéria.

Az arany mellett létezik egy úgynevezett gyémántmodell is, szabad hozzáférésű publikációk kiadására. Ebben a modellben sem a szerzők, sem az olvasók nem fizetnek. De valaki olyankor is fizet, és a globális egyenlőtlenségek itt is számottevők. Miközben az igen gazdag Annenberg School (Dél-Kaliforniai Egyetem) például megteheti, hogy egyetemi büdzséből finanszírozza nagy presztízsű folyóiratát, szerényebb kelet-európai társa esetében ez a finanszírozás a főszerkesztők zsebéből történik, a szó szoros értelmében. Szeretném sokadszorra is hangsúlyozni, hogy valaki mindig fizet.

Kiadói munka, avagy a hozzáadott érték

Fizetni egyébként van is miért. Noha a kibontakozó vitában vannak, akik arra ragadtatják magukat, hogy a szerkesztőségi munkát nem tekintik hozzáadott értéknek, ezzel mindössze annyit árulnak el, hogy nincs ezen a téren sok tapasztalatuk. Bizonyos értelemben már csak azért is szerencsések, mert a szerkesztői munkánál kevés fáradtságosabb és megterhelőbb munkát tudok szakmán belülről mondani.

Miközben ugyanis az olvasók mindössze annyit látnak, hogy egy folyóirat megjelentet évente, mondjuk 30 cikket, a háttérben ez maga után von egy rengeteg feladatot. Minden megjelentetett cikkre jut legalább 10 (jobb helyeken jóval több)

olyan írás, ami végül nem jelenik meg, a szerkesztőnek mégis foglalkoznia kell vele. Egyetlen cikkhez egyetlen bírálót találni is hatalmas munka, általában 20–30 embert kell felkérni, mire egyvalaki elvállalja. Az már korántsem biztos, hogy el is készíti a bírálatot, vagyis a semennyire nem megbecsült, semmilyen módon nem honorált munkát.

Egy cikkhez azonban minimum kettő (jobb helyeken sokszor 4–5) bírálatot kérünk. A gyakorlatban tehát minden bíráltatott cikkre fel kell kérni 80–150 embert, mire a szóban forgó 2–5 bírálat összejön. Ha feltételezzük, hogy az évente beküldött 600 cikkből éves szinten 200-at bíráltatunk (és akkor ez egy viszonylag szigorú lap), akkor ez bizony 16–30 ezer (!) felkérőlevél.

Mindehhez olyan kereséseket kell lefuttatni, amelyeket eddig a Scopussal folytattunk. Ezekkel az emberekkel – és természetesen a szerzővel is – folyamatosan kommunikálni kell, gyakran úgy kell rájuk „vadászni”, igazodni kell az időbeosztásukhoz, satöbbi. Mint évi minimum 2 olyan nemzetközi konferencia résztvevője, ahol kifejezetten ezeket a problémákat tárgyaljuk meg más folyóiratok szerkesztőivel, állíthatom, hogy minden folyóiratnak ez a legnagyobb problémája, vesződése, ide érve az egyébként igen sikeres, felső kategóriás folyóiratok egy részét is.

Német lázadás magyar módra

Az OA-mozgalom, miközben alapelve nagyon dicséretes, nem hozza el a „minden ingyen van” aranykorát, ellenben sok szempontból tovább nö-

veli a meglévő globális hegemon viszonyokat: a PLOS típusú arany modellt követő lapoknál a cikkek után fizetendő díjakat csak a leggazdagabb országok kutatói tudják megengedni maguknak. A gyémánt OA-folyóiratok alapítását pedig szintén csak vagy a gazdag nyugati egyetemek, vagy a hozzám hasonló „holdkórosok” szorgalmazzák.

Hazai körökben pedig az EISZ és az intézmény érveléseit kritikátlanul átvevő megszólalók elsiklanak a tény mellett, hogy az OA-mozgalmat zászlajára tűző retorika egyébként is legfeljebb a ScienceDirect esetében érvényes az Elsevier-vitában. A Scopusra, illetve a SciValra, amely platformok természetesen mind Németországból, mind az Egyesült Államokból továbbra is elérhetők, már nem alkalmazhatók. Végül, a magyar „megoldást” nem pusztán azért tartom meggondolatlanoknak, mert mindhárom szolgáltatásról egységesen levált, hanem azért is, mert, a nyugati lázadók példájától ugyancsak eltérően, nem hagyott helyet a minimális szolgáltatás fenntartásának. Így most azok sem érhetik el a szolgáltatást, akiknek épp futó projektjeik okán ez nélkülözhetetlen lenne.

A szerző kommunikációkutató, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, a KOMÉ open access tudományos folyóirat társalapító főszerkesztője.

Forrás: <https://qubit.hu/2019/01/18/magyar-kommunikaciokutato-az-open-access-nem-az-ingyen-kanaan>

Válogatta: Berke Barnabásné